

До разової спеціалізованої вченої ради ДФ 17. 051.109
Запорізького національного університету
вул. Університетська, 66, м. Запоріжжя, 69600

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора
Єфімова Миколи Миколайовича на дисертацію
Клімова Богдана Вікторовича «Розслідування хуліганства, вчиненого
футбольними вболівальниками», подану на здобуття ступеня
доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дослідження. Футбольне хуліганство – складний соціально-правовий феномен, який виник у Великобританії наприкінці 1950-х років. Справедливо наголошує М. О. Ларкін, що «футбол ХХІ століття, перестаючи бути просто спортивно-видовищним заходом, перетворюється на певне світоглядне сприйняття, можливо навіть «ідеологію буття», якою захоплюються мільйони людей по всьому світу, й Україна не є виключенням»¹.

Тому вкрай актуальними є наукові дослідження методики розслідування хуліганства, яке вчиняється футбольними вболівальниками. Дійсно, незважаючи на те, що зазначені види кримінальних правопорушень здебільшого вчинюються в умовах очевидності, здійснювати ефективний комплекс заходів із їх недопущення доволі складно, і як наслідок органам та підрозділам Національної поліції України доводиться тільки реагувати на факти вчинення хуліганства футбольними вболівальниками і проводити їх досудове розслідування. Відкритий характер хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, часто не свідчить про швидке й результативне розслідування цього кримінального правопорушення, оскільки досвідчені кримінальні правопорушники маскуються, «зливаються з натовпом», професійно застосовують інші способи підготовки та приховування кримінально протиправних дій. Зазначене свідчить про недосконалість

¹ Ларкін М.О. Криміналістична характеристика хуліганства, що вчиняється футбольними вболівальниками (фанами). *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2018. №4. С. 107. DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-4-13>

системи протидії хуліганству, вчиненого футбольними вболівальниками, й відсутність відповідних методик їх розслідування.

На сьогодні існує ряд наукових досліджень, в яких розглядалися криміналістичні проблеми протидії хуліганству, вчиненими футбольними вболівальниками, у тому числі дисертаційні дослідження: Н. О. Кононенко «Розслідування хуліганства, вчиненого під час проведення спортивно-масових заходів» (2016 р.); А. О. Масалітіна «Розслідування злочинів, що вчиняються учасниками угруповань футбольних уболівальників» (2019 р.). Окремі аспекти розслідування футбольного хуліганства були розглянуті у наукових працях: В. І. Боярова, Н. В. Верлос, О. В. Кириченко, М. О. Ларкіна, О. В. Мельковського, Ю. В. Пирожкової та ін.

Як зазначив Б. В. Клімов, результати проведених досліджень не враховують сучасний стан законодавства, правозастосовної практики, а також структурно-функціональні зміни у правоохоронних органах та відповідних їх підрозділах, що свідчить про відсутність актуального комплексного дослідження методики розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками (с. 21 дисертації). Крім того, на наш погляд, залишилися поза увагою дослідників або потребують додаткового розгляду такі питання, як профілактична діяльність слідчого під час досудового розслідування; взаємодія слідчого з оперативними та іншими підрозділами Національної поліції під час розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками; інформаційно-аналітичне забезпечення розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками; роль громадськості під час розслідування цих кримінальних правопорушень.

Враховуючи зазначене, обрана автором тема роботи, а також порушені в ній питання без сумніву є актуальними і необхідними для криміналістичної науки.

Дисертацію виконано відповідно до пунктів 10, 14, 27 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої наказом МВС України від 11.06.2020 № 454,

планів наукових досліджень Запорізького національного університету на 2020-2025 роки.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації обумовлений, насамперед, раціональною, логічною та послідовною структурою дисертаційного дослідження Б. В. Клімова. Завдання дослідження належно кореспондуються із науковою новизною, висновками та науковими узагальненнями по роботі. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, що містять десять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (241 найменування) та додатків.

Мета дослідження полягає у розробці методики розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками.

Об'єкт та предмет дослідження сформульовані вдало, вони відповідають вимогам МОН України. Висновки і пропозиції дисертаційного дослідження ґрунтуються на певній емпіричній базі, яку становлять результати узагальнення слідчо-оперативної та судової практики за період 2017-2024 рр.; матеріали 364 кримінальних проваджень; результати опитувань 91 працівника прокуратури, 407 слідчих, 104 працівників оперативних підрозділів та 43 працівників експертних установ МВС України, а також було використано особистий практичний досвід роботи автора в органах прокуратури України.

У роботі використовувались загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання у розрізі визначеного об'єкта й предмета дослідження, а також з урахуванням специфіки поставленої мети. Базисом для їх застосування став діалектичний метод.

Системно-структурний метод надав змогу визначити елементи криміналістичної характеристики злочину, класифікувати їх та визначити між ними кореляційні зв'язки (розділ 1), а також при визначенні типових слідчих ситуації та варіативно-сценарних алгоритмів щодо їх вирішення (розділи 1-3). Порівняльно-правовий та формально-юридичний методи застосовано при аналізі норм чинного кримінального процесуального й оперативно-

розшукового законодавства України та інших країн, а також їх зіставлення з метою обґрунтування висновків і пропозицій щодо доповнення чи уточнення їх змісту (розділи 2-3). Статистичний і соціологічний методи використано для аналізу слідчої й судової практики розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, вивчення кримінальних проваджень, узагальнення результатів анкетування працівників правоохоронних органів (розділи 1-3). Документальний метод дозволив визначити прогалини у тактичному забезпеченні проведення окремих СРД та НСРД (розділи 2 і 3). Загальні висновки й пропозиції були викладені за допомогою методу синтезу.

Дисертаційне дослідження виконано на високому науковому рівні, оскільки деякі його положення були одержані вперше. Зокрема, обґрунтовано теоретичне положення щодо необхідності дослідження окремої видової методики розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, на основі кореляційних зв'язків центрального системоутворюючого елемента (криміналістичної характеристики) з іншими елементами системи; надано перспективну модель обстановки вчинення хуліганства футбольними вболівальниками на основі виявлених кореляційних зв'язків між обмеженнями проведення масових заходів (пандемія COVID-19; військові дії: з 2014 р. та з 24.02.2022 р. – по т/ч) з місцями, часом й умовами перегляду футбольних матчів у майбутньому, які спрогнозовано на короткостроковий період (від 1-2 до 3-5 рр.); запропоновано розглядати у теорії криміналістики криміналістично значимі ознаки юридичних осіб-потерпілих від кримінальних правопорушень, у тому числі досліджуваних видів. Надано криміналістичну характеристику юридичних осіб-потерпілих від хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками: 1) запропоновано критерії для дослідження ознак потерпілих юридичних осіб (вид діяльності юридичної особи та її зовнішній вираз; призначення й розташування майна, якому завдається шкода); 2) охарактеризовано найбільш вагомі ознаки: а) види діяльності юридичної особи, б) назва юридичної особи, фірмове найменування, товарний знак, виробнича марка, як правило, мають явний

зовнішній прояв провокуючого (поштовхового) характеру для хуліганських дій футбольних вболівальників, в) призначення об'єктів нерухомості, г) фізичне місце знаходження майна відносно епіцентру кримінальних подій (с. 23-24 дисертації).

Крім того, низка теоретичних положень та методика розслідування кримінальних правопорушень, що розглядаються, були істотно вдосконалені у дисертації Б. В. Клімова. Зокрема, автор на підставі аналізу наукової літератури та законодавства України у сфері забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вважає за доцільне розглядати поняття «футбольний вболівальник» у значенні «фізична особа, яка переглядає футбольний матч» (с. 40 дисертації). Виходячи з такого розуміння поняття «футбольний вболівальник», було запропоновано авторську типологію футбольних вболівальників, які вчиняють хуліганство (випадковий глядач; ситуативний глядач; постійний глядач; член фан-клубу; особа, радикально налаштована на вчинення хуліганства на ґрунті футбольних подій (ультрас)) (с. 40-44 дисертації).

Також здобувачем окреслено систему типових способів вчинення хуліганства футбольними вболівальниками (с. 56-67 дисертації). Визначено, що характерною криміналістично значимою особливістю способів безпосереднього вчинення футбольними вболівальниками кримінально караного хуліганства є те, що спочатку переважна більшість дій щодо порушення громадського порядку, які самі по собі не є кримінально караними, набувають ознак грубого суспільно небезпечного порушення у поєднанні саме з особливою зухвалістю, зокрема, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, навіть, якщо вони були розпочаті як дії, що містять ознаки виняткового цинізму. Відтак, досліджуваний вид кримінального правопорушення має чітко виражений насильницький характер. Більшість їх супроводжуються окремими

підготовчими діями, висловлюваннями, а після вчинення у більшості випадків здійснюються заходи щодо приховування кримінального правопорушення, навіть за умови відкритої демонстрації кримінально-протиправних дій футбольних вболівальників (с. 67 дисертації).

На підставі розробленої системи відомостей щодо умов вчинення хуліганства футбольними вболівальниками (с. 73-80 дисертації), а також узагальнення даних про місця кримінальних подій та часу їх вчинення (с. 80-86 дисертації), дисертантом запропоновано інформаційна модель обстановки, в якій протікає активна фаза хуліганства, що вчинюється футбольними вболівальниками.

Крім того, Б. В. Клімов класифікував типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками (визначено типи, варіанти й можливі сценарії), що дало змогу розробити алгоритм дій слідчого (дознавача) щодо їх вирішення (с. 130-139 дисертації), а також визначити організаційно-тактичні особливості взаємодії слідчого (дознавача) з оперативними підрозділами та іншими суб'єктами під час розслідування даного виду хуліганства та запропоновано шляхи удосконалення такої взаємодії (с. 140-164 дисертації). У зв'язку, з цим автором було запропоновано ввести на рівні територіальних управлінь спеціалізації оперативних працівників та слідчих (дознавачів) по лінії оперативного обслуговування протидії кримінальним правопорушенням, що вчиняються молодіжними групами (у тому числі організованими) на ґрунті міжетнічної ворожнечі, расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, фанатичних спортивних вподобань (у тому числі футбольними вболівальниками та фанатами (ультрас), скінхедами тощо) та їх розслідування (с. 154-155 дисертації).

Окремо здобувачем було розглянуто організація і тактика проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, зокрема, огляду та допиту, а також використання спеціальних знань (розділ 3 дисертації). Розгляд зазначених

питань надав змогу запропонувати організаційно-підготовчі заходи та тактичні прийоми проведення огляду, зокрема, у частині використання сучасних технічних засобів, а також організаційні заходи і тактичних прийомів допиту підозрюваних, потерпілих та свідків.

Наведене підтверджує наукову обґрунтованість та достовірність зроблених у дисертації Б. В. Клімова теоретичних висновків та науково-практичних рекомендацій.

Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладені здобувачем у достатній кількості наукових публікацій. Опубліковані роботи відповідають темі дослідження.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових фахових виданнях. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено в 8 наукових публікаціях за темою дисертації, з яких чотири статті – у виданнях, внесений до переліку фахових видань категорії «Б» у галузі юридичних наук, чотирьох тезах доповідей на науково-практичних конференціях різного рівня організації.

Результати дослідження мають не лише наукове, але й **практичне значення**. Одержані автором висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – для подальшого удосконалення методики виявлення й розслідування окремих видів кримінальних правопорушень на базі сформульованих теоретичних положень, висновків та рекомендацій; в освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Криміналістика», «Тактика і методика розслідування окремих злочинів», «Техніко-криміналістичне забезпечення оперативно-розшукової діяльності», а також при підготовці підручників, текстів лекцій і навчально-методичних матеріалів, проведенні практичних занять з криміналістики; у правотворчій діяльності – для вдосконалення законодавства та інших нормативно-правових актів України, що регулюють питання розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками; у практичній діяльності – для удосконалення діяльності органів досудового розслідування, підрозділів кримінальної поліції

Національної поліції України.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. При достатньо високому науковому рівні рецензованої роботи вважаємо доречним звернути увагу на окремі дискусійні положення, що потребують уточнення чи пояснення та можуть бути предметом обговорення під час публічного захисту, та які потребують подальшого наукового опрацювання.

1. У підрозділі 1.1. «Характеристика особи футбольного вболівальника, який вчинює хуліганство» обґрунтовано, що відповідно до запропонованої авторської типології футбольних вболівальників («випадкові глядачі»; «ситуативні глядачі»; «постійні глядачі»; «члени фан-клубів»; «особи радикально налаштовані на вчинення хуліганства на ґрунті футбольних подій») криміналістична характеристика особи правопорушника, який вчиняє хуліганство, вирізняється як загальними для всіх п'яти типів, так і характерними тільки для окремих з них соціально-демографічними, моральними та психологічними ознаками, що слугуватиме успішному розв'язанню завдань досудового розслідування. Однак досить обмежено розглянуті питання виникнення, організації та структурованості угруповань футбольних хуліганів.

2. На с. 168 дисертації автор зазначає, що для розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальникам, огляд є однією з найбільш важливих, інформативних і водночас складних СРД як з точки зору організації роботи слідчо-оперативної групи, залучення додаткових сил та засобів, так і за механізмом виявлення, вилучення, фіксації та зберігання ідеальних й матеріальних слідів. Організація проведення оглядів під час розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, як правило, відрізняється від оглядів, які проводяться під час розслідування хуліганства, учиненого в ході інших культурно-масових або спортивних заходів. Це пояснюється специфікою та особливостями умов проведення організаційних і процесуальних дій, масштабністю й кількістю територій та об'єктів, які підлягають огляду, чисельністю носіїв ідеальної інформації, способами та

знаряддями кримінальних правопорушень (фаєри, футбольна символіка, туалетний папір та ін.), що підлягають встановленню і що, як правило, не використовують у якості знарядь хуліганства під час інших спортивно-масових заходів (волейбол, хокей, баскетбол та ін.) та ін. Слід погодитися з автором, однак вказані відмінності у проведенні оглядів потребують уточнення.

3. Розглядаючи у підрозділі 3.3. питання щодо використання спеціальних знань під час розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками, автору слід було приділити увагу проблемам залучення спеціаліста, який вивчає виникнення та діяльність молодіжних неформальних угруповань (наприклад, під час проведення огляду місця події).

Висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку наукової праці, носять рекомендаційний характер та можуть бути враховані автором в подальших наукових розробках тематики дослідження.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Дисертація Б. В. Клімова «Розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками» містить результати власних досліджень здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, в якій відображені власні ідеї і напрацювання автора, що дозволило вирішити поставлені у роботі завдання. Робота містить теоретичні положення і висновки, сформульовані дисертантом особисто. Використані в дисертаційному дослідженні ідеї і положення науковців мають відповідне посилання і використані з метою підкріплення ідей автора.

Загальний висновок. Дисертація Клімова Богдана Вікторовича «Розслідування хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками» є самостійною та завершеною науковою роботою, виконаною особисто дисертантом у виді кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису.

Дисертаційне дослідження містить нові науково обґрунтовані результати, що відрізняються новизною в постановці і вирішенні завдань щодо удосконалення теоретичних та правових засад розслідування

хуліганства, вчиненого футбольними вболівальниками. Наукові положення, висновки, пропозиції та рекомендації, які зроблені автором у роботі є обґрунтованими.

Дисертаційна робота за своєю актуальністю, ступенем новизни, постановкою та способом вирішення поставлених питань, теоретичним та практичним підґрунтям та обґрунтованістю одержаних результатів відповідає заявленій спеціальності, а також вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 (зі змінами), а також Вимогам до оформлення дисертації, затвердженими наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40 (зі змінами), а її автор, Клімов Богдан Вікторович, на підставі прилюдного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**професор кафедри криміналістики та
домедичної підготовки Дніпровського
державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор**

Микола ЄФІМОВ

Підпис Єфімова М.М. засвідчую:

**Проректор
Дніпровського державного
університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України**

Олександр ЮНІН